

Medrese ve İlahiyat Kavşagında
İSLÂMÎ İLİMLER
(Uluslararası Sempozyum)

المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الإسلامية التقليدية
والكليات الحديثة المعاصرة

Islamic Sciences at the Crossroad of Madrasah and Theology
(International Symposium)

29 Haziran - 1 Temmuz 2012
29 June – 1 July 2012

2. Cilt

Editör
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2013

Medreseler ve Ezher'de İslâmî İlimler (Medrese Müfredatıyla Ezher'in Müfredatının Karşılaştırılması)

Mustafa KIRKIZ¹

Giriş

İslâm dininin temelini oluşturan Kur'an'ın indiği sırada Arap yarım adasında yaşayan insanlar, cehaletle nitelenmekteydiler. Bir taraftan dini inançlarını kaybetmişler, diğer taraftan Cahiliye'nin kendi sosyal hayatlarına kattıkları gayr-ı insanî bazı muameleleri mubah görmeye başlamışlardı. Kur'an ise nâzil olduğu ilk günden itibaren onların sosyal hayatını düzenlemeye çalışmış ve yeni kanunlar vaz etmiştir.

Bütün ilahi dinler, zamanla, çevre kültürlerin etkisine girmiştir. Halk, bazen, gelen öğretiyeye imtisal etse de çoğu zaman, söz konusu vahyin dışına çıkmış ve bu dinler bilindik sebeplerden dolayı tahrif olmuştur. Hz. Muhammed'in risâletinden önceki dinlerin durumunun bu şekilde olduğu tesbitimiz, bu konuda indî bir kanaate sahip olduğumuzu göstermez. İslâm dininin temel metnini oluşturan Kur'an, diğer semavî kitaplardan farklı olarak, vahyin nüzûlünden itibaren yazıya aktarılmış, bu konuda yoğun gayret sarf edilmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber (a.s.) ve sonrası dönemde Müslümanların Kur'an'ın anlaşılması konusundaki hassasiyetlerinin neticesi, daha sonra ilmî birikim olarak gelecek nesillere aktarılmıştır.

Peygamber (a.s.), vahyin inişi sırasında kelime ve fonetiklerine büyük önem veriyordu. Bundan ötürü Yüce Allah tarafından şöyle uyarıldığı anlaşılmalıdır:

لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ

“(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımdlatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz za-

1 Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / BİNGÖL [mkirkiz@hotmail.com].

man, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphelen olmasın ki, onu açıklamak da bize aittir"².

Bu âyetlerde Peygamber (a.s.)'in vahyin inişi anında sergilediği olağanüstü bir davranışı müşahade edilmektedir. Âyetlerle ilgili tefsirlerde değişik rivâyetler olmakla birlikte akla ve siyaka en yakın olan, âyetin inişi sırasında Resulullah'ın, vahyi çok dikkatli dinlediği ve kelime fonetiğini elde etme hususunda acele ettiği'dir. Çünkü Hz. Muhammed, sesin değişikliğinin, kelimedeki harflerin değişikliğine ve harflerin değişikliğinin de mananın değişikliğine neden olacağını bilmekteydi. Mamafih Kur'an bu şekildeki bir disiplin içinde inmiş ve Peygamber (a.s.) de O'nu okumuştur.

Bu önem, Sahabe-i kirâma da yansımış ve onların her biri, vahye kutsal bir gözle baktığından kelimelerdeki seslerin farklılığı aralarında bazı ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Sahabenin vahye bakışı ve önemi bu tarz disiplinli bir şekilde devam etmiştir. Bundan olmalıdır ki Sahabe, Arap olmayanlara veya konuştuğu lehçenin çok farklı olduğunu gördükleri kişilere karşı dikkatli davranmış ve fonetiğinde herhangi farklı bir ses veya yapı oluşuyorsa buna hemen müdahale edip doğru telaffuz edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda birçok rivayet tarihi kaynaklarda zikredilmektedir. Örneğin klasik İslâmî ilimlerden Tecvit, Sarf, Nahiv ve Belağat'ın çıkış noktası, sahabe döneminde şu âyette yapılan bir yanlış okumadan ileri gelmektedir:

وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ

"Hacc-ı Ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resulünden insanlara bir bildiridir:

Allah ve Resülü müşriklerden uzaktır".³

Rivâyetlere göre Araplardan biri, âyette geçen *وَرَسُولُهُ* kelimesini esreli *الْمُشْرِكِينَ* kelimesine atf ederek okumuştur. Doğru olan ise söz konusu kelimenin *اللَّهُ* kelimesine atfedilerek okunmasıydı. Bazı rivâyetlerde bu okuyuş Hz. Ömer'e, diğer bazı rivâyetlerde ise Hz. Ali'ye götürülmüş ve bunun üzerine o şahsa doğru okuyuşun öğretilmesi için sahabeden birine veya Ebu'l-Esved el-Dueli'ye talimat verilmiştir⁴. Mamafih bu yanlış okumadan sonra Arap dili kuralları yazıya aktarılarak bu dille ilgili linguistik ilimler geliştirilmiştir. Nitekim söz konusu yanlışlar olmasaydı, bu ilimlerin varlığından bahsetmek mümkün olamazdı.

Peygamber (a.s.)'e ilk vahiy indiği sırada Mekke'de on yedi okur yazarın varlığından⁵ bahsedilir. Onların, yazıyı Hîrelilerden, Hîrelilerin de Hîmyeri kabilesinden aldıkları rivâyet edilmektedir. Tabi ki, bu iki bölge Mekke'den uzak bir coğrafyada yer almaktadır. Mekkelilerin bölgeye ticaret yoluyla gittikleri ve okuma-yaz-

2 el-Kiyâmet, 75/16-19.

3 et-Tevbe, 9/3.

4 Carullah b. Ömer ez-Zamahşerî, *Tefsîriü'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2006, II, 237.

5 Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc. Ali Yardım), Damla Yay., İstanbul 1998. s. 21.

mayı bu şekilde öğrendikleri rivâyet edilmektedir⁶. Tam tespit edilmemiş olsa da Hire'de okuma yazma ameliyesinin icra edildiği bazı yerlerin olduğu anlaşılmaktadır. Mekke'ye yazı sanatını götüren ilk kişinin Bişr b. Abdülmelik olduğu rivâyet edilir. O da Süfyan b. Ümeyye b. Abdüşşems ve Ebu Kays b. Abdumenaf b. Zuhre b. Kilab'a öğretmiştir⁷. Diğer taraftan, cahiliye döneminde yazı, genelde şehirlerde yaşayan insanlar tarafından bir sanat şekline bilinmekteydi. Şehir dışındakilerde ise yazı sanatı çok azdı.

Yukarıda geçtiği üzere, insanları bazı yeniliklere sevk eden âmillerden biri de ihtiyaçtır. Bu olgu, Asr-ı saâdet'ten itibaren Mekke'deki insanları okuma yazma öğrenmeye sevk etmiştir. Çünkü sahabeden bazıları Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek arzusunu taşıırken, bazıları da gelen vahyin kâtipliğinin şerefine ulaşmak için bütün imkânlarını seferber etmekteydi. Diğer taraftan Mekkelilerin yazıyı bildiklerine delalet eden diğer bir husus da, Bedir savaşında esir alınan müşriklerin okuryazar olmayan Müslümanlara okuma ve yazmayı öğretme karşılığında serbest bırakılma şartıdır.

Peygamber (a.s.) ve sahabenin Mekke'de çektiği büyük sıkıntı, onları Medine'ye göç etmeye zorlamıştı. Hicreti takip eden senelerdeki fakirlik ve yoksulluk onları bir müessesenin temelini atmaya sevk etmişti. Bu da, yapılan ilk camide ikame etmek zorunda kalıp, yazı ve Kur'an'ı öğrenmeye çalışan Ashab-ı Suffe'dir. Burada bazı rivâyetlere göre yirmi ile beş yüz arasında değişen rakamlarda insan kalmakta olup, öğrenim ve öğretim faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmekteydiler. Bu dönemde söz konusu faaliyete ve yere, medrese ve medrese ehli adı verilmesi de buranın eğitim ve öğretim faaliyetinin ilk temeli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bundan sonra bu yöntemle öğrenim ve öğretim devam ederek gelmiştir. Suffe yöntemi günümüz medreseleriyle ayrı düşmeyen bir öğretim şekli olarak görünmektedir. Çünkü Suffe ehlinin yaptığı yegane şey öğrenim ve öğretimdi. Muhacir ve Ensar'dan maddi durumu iyi olan sahabe tarafından işleri karşılanmaktaydı.

Günümüzde Doğu ve Güneydoğu'daki medreselerin durumu da bundan çok farklı değildir. Yakın zamana kadar bu konuda herhangi bir reform yapılmadığı gibi, “عادات السادات سادات العادات”, “büyüklerin adetleri, adetlerin büyüğüdür” şeklinde değişimin yolunu kapatan bir metot takip edilmiştir. Hatta söz konusu yapının günümüzde de bazı yörelerde uygulandığı bilinmektedir.

Aslında medrese algısı eskiden beri yukarıda geçtiği üzere Suffe ehlinin zorunlu bir yaşam şekline ortaya çıkmış yöntem olarak gözükse de, daha sonra ilk dönem müslümanları tarafından kabul görmüş ve bu yöntem benimsenmiştir. Söz konusu

6 Çelebi, *a.g.e.*, s. 21.

7 Çelebi, *a.g.e.*, s. 21.

yöntem Doğu ve Güneydoğu'da hiç değişime uğramaksızın gayr-ı resmi olarak devam etmiştir. Her dönemde müderris, öğrenci ve köylü arasında bir ilişki içinde kalınarak Suffe yöntemi takip edilmiştir. Az da olsa farklı bazı değişiklikler yaşanmış olsa da genel olarak Suffe yöntemi uygulanmıştır.

1- Medresenin Tarihi

a- Mekan Olarak Tarihi

Medrese, zorunlu bir şekilde Mescid-i Nebevî'de ikamet eden sahabe'nin ortaya koyduğu bir yöntem ve yapıdır. Zira burada kalan insanlar öğretim ve öğrenimle uğraşarak bu konuda ilk adım atmışlardır. Şâyet bu zorunlu bir ihtiyaç olmasaydı, belki böyle bir müessesenin ortaya çıkması çok zaman alacaktı. Şartlar müslümanları bu şekilde yatılı bir düzene sevk etmiş ve daha sonra da bu yöntem İslâm ilim geleneğinin esaslı bir yapısını oluşturmuştur. Usulde geçen “الحاجة أم المخترعات”, “ihtiyaç yeniliklerin anasıdır” kaidesine bakıldığında fakirlik, müslümanları böyle bir müessese oluşturmaya zorlamıştır. Nitekim müslümanlar böyle bir mekân ilim tahsili için barınak yapmış ve hâlâ bu yöntem İslâm âleminin bazı yerlerinde eğitim ve öğretim için gayr-ı resmi bir yapı olarak devam etmektedir.

Peygamber (s.a.) ve hulefâ-i raşidîn döneminde eğitim ve öğretim yapılanması bu şekilde devam ederken, Emeviler döneminde çevre milletlerden istifade edilerek, camilerden ayrı “mektep” adı altında bazı eğitim müesseseleri kurulmuştur. Abbasiler dönemine gelindiğinde aynı müesseseler, cami, mescit ve mektepten daha farklı olarak Beytu'l-İlim, Beytu'l-Hikme ve Dâru'l-İlim şeklinde bazı isimlerle anılmıştır. Ancak söz konusu isimlerin değişmesi veya çoğalmasının nedenlerini irdelendiğinde, dönemin yeniliklerine uyum sağlama çabası olduğu anlaşılmaktadır. Zira, ilk medrese sadece Kur'an üzerinde çalışma yaparken ve Suffe, ismini Mescid-i Nebevî'nin yerleşkesinden alırken, daha sonra cami ve mescitlerde söz konusu öğrenim ve öğretimin yapıldığı mekanların ismi olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle Yunan felsefesine ait eserlerin tercüme edildiği döneme gelindiğinde, Beytu'l-İlim, Beytu'l-Hikme ve Dâru'l-İlim gibi isimlerle yeni bir şekil ve isim almıştır. Nitekim bu müesseselerde çeşitli milletlerin ilim ve kültürlerinden istifade edilmesi için tercüme faaliyetlerine başlanmıştır. Bu dönemde müslümanlar, Yunan, İran vb. kadim medeniyetlerden aldıkları felsefe ve edebiyat gibi ilimleri kendi İslâmî gelenekleri çerçevesinde yorumlamışlardır. Medreseler Selçuklu ve Eyyubilerle birlikte zirveye çıkmış ve Nizamiye Medreseleri gibi örnek şaheserler İslâm eğitim tarihinde yerini almıştır. İşte bu medrese sistemi tüm işleyiş ve fonksiyonuyla büyük bir oranda Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Ancak Osmanlı'nın döneminin bitişinden sonra bunların yerini aslı Latince olan “okul” gibi kurumlar almıştır.

Cumhuriyet'le birlikte, muallim olarak bilinen bazı insanlar, kendi evlerinde eğitim ve öğretim yapmaya çalışıyorlardı. Nitekim bu çalışmanın alanı Kur'an ve İslâm esaslarını öğrenmeyle sınırlıydı⁸. Söz konusu öğretim şekli hasbi olduğundan, ne devlet onun için öğretici tayin eder ve ne de öğretmenlere aylık verirdi. Diğer taraftan devletin, önce idareci ve idareye yakın olan zevatların çocuklarını yetiştirmek için farklı yerler hazırladığı ve buralardaki öğretmenlere aylık verdiği de tarihte gözlemlenmektedir. Doğu ve Güneydoğu medreselerinin bu şekilde temelleri atılmış ve bu medreselerin birinci kısmın metoduyla görevine devam ettikleri anlaşılmaktadır.

İslâm'ın ilk asrından son zamanlara kadar caminin medrese olarak kullanılması genel bir adet iken, şimdilerde ise camiyle medresenin birbirlerinden ayrıldığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusunda son zamanlara kadar bu yapının devam ettiği bilinen bir gerçektir. Yaklaşık otuz seneden beri ağır aksak da olsa bazı değişikliklerin meydana geldiği ve bundan sonra da devam edeceği anlaşılmaktadır. Özellikle medresenin mekân yapısındaki değişiklikleri itibariyle çağa uyum sağlandığı gözükmemektedir. Örneğin Siirt, Bitlis, Batman, Van, Bingöl ve Diyarbakır'daki medreselerin az da olsa mekânsal olarak ıslah edildikleri söylenebilir. Ancak camiyle medreselerin yine de yapı olarak birbirlerine yakın inşaları devam etmektedir. Ayrıca söz konusu bölgelerde medrese öğrencilerinin metin okumalarını ve ezberlerini, bir zamanlar ahırlarda yaptıkları bilinen bir gerçektir. Bu uygulamayı bizzat ben ve bazı arkadaşlarım Muş ve Bingöl'ün bazı köylerinde müşahede etmiştik. Özellikle söz konusu uygulama, kış mevsiminde yaşanmaktaydı. Bölgedeki hava soğukluğu ve mekân darlığı onları böyle bir uygulamaya sevk etmişti.

1920'lerden bugüne kadar yurdumuzun çeşitli bölgelerinde; özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde gayr-ı resmi olarak tedrisat faaliyetlerine devam eden medreselerden, pek çok talebe mezun olmuştur. Mezun olanların tamamı, bu gayr-ı resmi kurumlarda müderrislik yapan hocaların ilmî fedakârlığı ve halkın maddi desteğiyle yetişmişlerdir. Bölgedeki halkın maddi sıkıntıları hiçbir zaman bu medreselerin ilmi çalışmalarına aksetmemiştir. Hatta halk medreselerde okuyan fakihlere yardım etmede adeta yarışa girişmiştir. Yine de bu müesseselerin birçoğunun kapanmış olmasına rağmen, öğretimine devam eden medreselerden bazıları günümüze kadar ayakta kalabilmişlerdir. Bugün hâlâ bölgede icazetli ve icazetsiz olmak üzere binlerce medrese mezunu bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, bölgede yaşanan maddi ve siyasi sıkıntılara rağmen kendi çapında medresede hocalığına devam etmektedir.

Öğrenci yetiştirmeleri ahlaki bir temele dayalı olan bu medreselerin eksikliklerini kabullenmekle birlikte, birçok âlim yetiştirmiş olduğu da bilinen bir gerçektir. Bitlis, Muş

8 Çelebi, *a.g.e.*, s. 25.

ve Bingöl yöresinden Molla Halil, Molla Resul Sibkî, Molla Halid Oreki, Şeyh Abdurrahman Tahî, Şeyh Fethullah Verkanisi, Molla Selim Dimulî, Bediüzaman Said Nursî, Sadreddin Yüksel, Molla Abdülhamid Sağnisi ve Molla Muhammed Sévkari gibi isimler medresenin yetiştirdiği âlimler arasında yer almaktadır.

Diyarbakır ve Mardin çevresinde ise Hazrolu Hacı Abdulfettah, Molla Ahmed-i Hâsî, Molla Abdülvahhab Zıvıngî, Molla Hüseyin Küçük, Şeyh Muhammed Arabkendi, Molla Fahrettin Batmanî, Halil Gönenç gibi daha pek çok ilim adamı medrese geleneği içinde yetişmiştir.

Bu medreselerde yetişen insanların bugün büyük çoğunluğu Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip, müftü, vaiz, Kur'an kursu öğreticisi olarak görev yapmakla birlikte az sayıda da olsa devletin diğer resmi kurumlarında görev alanlar da bulunmaktadır. Bu insanların halk nezdinde büyük bir saygınlığı vardır. Dolayısıyla toplumsal açıdan saygın konumdaki insanların birikimlerinin mahiyetini tespit etmek önemlidir. Şimdi öncelikle Güneydoğudaki medreselerin müfredatlarını ve okutulan, "mürettep cami dersleri" diye tabir edilen kaynaklarını ve bu yapı içerisinde hadis, hadis ilimleri ve ıstılahlarının yerini tespitte çalışalım.

b- Program Açısından Medreselerin Tarihi

Medreseler, belli bir programa sahip olana kadar uzun bir zaman geçirmişlerdir. Bu programın temeline bakıldığında yukarıda da geçtiği gibi İslâm'ın ilk günlerinde âyette yapılan bir yanlış okumadan ileri gelmektedir ve daha sonra bunu düzeltmek için her gün yeni bir ilerleme kaydederek zenginleşmiştir.

İslam tarihinde eğitim ve öğretim alanında hazırlanan ilk program Hz. Ömer'e nisbet edilmektedir. O, hilafeti döneminde bölgedeki şehirlerde ikamet eden insanlara gönderdiği bir mektupla şöyle demektedir: "*Çocuklarınıza yüzmeyi ve ata binmeyi öğretiniz. Onlara darb-ı meselleri ve güzel şiirleri de rivâyet ediniz.*"⁹ İbn Tev'em'e izafe edilen bir rivâyete göre de bir babaya şöyle seslenmektedir: "*Çocuğuna önce hesabı sonra yazıyı öğret; çünkü hesabın kazancı, yazının kazancından daha fazla ve masrafı daha azdır*". Diğer bir sözünde ise: "*Babaların tam olarak çocuklarını koruması için öğretmesi gereken; yazı, hesap ve yüzme'dir.*"¹⁰ Böylece bu program, söz konusu edilen üç ana konuyla başlamış ve ondan sonra üzerinde gelişmeler devam etmiştir. Ancak yukarıda geçen Hz. Ömer'in şiir öğretme tavsiyesine dikkat edildiğinde, bu yapının aslında cahiliye döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Çünkü o

9 Ebu Osman Amr el-Cahız, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Dâru Sa'b, Beyrût, 1968, s. 304; Çelebi, *a.g.e.*, s. 32.

10 Cahız, *a.g.e.*, s. 304; Çelebi, *a.g.e.*, s. 32.

dönemdeki şairlerin yetişmesine bakıldığında çocukların kabiliyetine göre onlara şiir ve hitabeti öğretmekte olduklarını görüyoruz. Dolayısıyla eğitim ve öğretim İslâmiyet'ten çok önce başlamış ve asırların ihtiyacına göre değişmiş denilebilmektedir.

Eğitim ve öğretimdeki ilk yapılanma hakkında değişik rivâyetler nakledilir. Bazı müelliflere göre Kur'an öğretimi telkin yoluyla yapılırken, yazı ise şiir ve hitabetle öğretilirdi. Diğer bir kısım müellifler ise Kur'an, dini bilgiler, yazı v.s. konuların öğretim ve eğitiminin karma olarak başladığı ve uzun bir zaman bu şekilde devam ettiğini söylemişlerdir¹¹. Ancak bazı tarihçilerin ortaya koyduğu bilgilere göre eskiden beri iki tür öğretim ve eğitim mekânlarının olup bir tanesinin Kur'an ve dini bilgileri öğretmeye tahsis edildiğini, diğerinin ise yazı, şiir ve edebiyatın talimi için ayrıldığı aktarılmaktadır¹².

c- Medresenin Programı

Doğu ve Güneydoğudaki medreselerde uygulanan ders programının tarihi, yukarıda geçtiği üzere İslâm'ın ilk dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak müslümanlar okutulan dersleri o günlerde görmedikleri gibi haberdar da değildiler. O günlerde sadece bir amaç güdülmekteydi, o da Kur'an'ı en güzel şekilde öğrenmek ve öğretmektir. Peygamber (a.s.), "*En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve insanlara öğretenidir*"¹³ şeklinde sahabeye bir teşvikte bulunmuştu. Sahabe döneminde Suffe ehlinin okuma ve okutma hareketi Medine camiinde başladığında bu yapılanmadan kimsenin haberi yoktu. Uzun bir müddet İslâmi ilimlerin Kur'an çerçevesinde ortaya çıkışı devam ediyordu. Bu süreç içerisinde ortaya çıkan bilgiler, şimdilerde resmi ve gayr-ı resmi değişik kurumlara ayrılan bazı ilim öğrenme yerlerini şekillendirmeye başlamıştı.

Medrese kurumu on iki ilimle kendi sesini duyurmaya başlamış ve bu ilimlerinin tamamının okutulması ile "İcaze" denilen belgeyle öğrencilerini mezun etmiştir. On iki ilmin kemale erme sürecine dikkat edildiğinde bu, yaklaşık hicri 450'lerde tamamlanmıştı. Zira on iki ilim programı ancak bu zaman zarfında Müslümanlar arasında yaygın bir hal almıştır. Müslümanların geneli, yaklaşık yüz yıl söz konusu programı devam ettirdikten sonra ilimler sayıca artmış ve bazı resmi kurumlar açılmıştır. Yaklaşık 540-550'lerden sonra on iki ilim denilen programa başka ilimler eklenip yenilenme devam etmiştir. Ancak Doğu ve Güneydoğu medreselerinde okutulan ilimlerin aynı şekilde devam edegeldiği gözükmektedir. O dönemde on iki ilmi bitirmekle

11 Çelebi, *a.g.e.*, s. 25.

12 Çelebi, *a.g.e.*, s. 25.

13 Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu'l-Musned es-Sahihu'l-Muhtasar*, Dâru Tavki'n-Necat, 1422, 5027.

bir öğrenci “İcaze” alıyorsa, bu dönemde de aynı metot devam etmektedir. Hatta söz konusu ilimlerin şimdilerde azaldığı da görülmektedir.

Medreselerde “İcaze” ekseninde okutulan ilimlerin çoğu teknik ilimler olarak bilinmektedirler. Bunların diğer bir adı ise “alet ilimleri” şeklindedir. Zira bunlarla İslâmi ilimlerin kühü öğrenilmektedir. Söz konusu alet ilimlerin temel eserleri sırasıyla şunlardır:

d- Medreselerdeki Eğitim Sisteminde Yer Alan İlimler

Medrese eğitiminde belli bir sıra ve düzene sahip olan ve on iki ilme ait olan eserler, şu düzenle okutulmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yeni medrese tahsiline başlayan bir öğrenci, ilk etapta Kürtçe mevlit, *Nehcu'l-Enâm* ve *Nûbahâr* adlı eserleri okuyarak öğrencilik hayatına başlar. Daha sonra Şafii fıkına dair *Gâyetu'l-İhtisar* ve İbn Kasım el-Ğâzî'ye ait şerhiyle kısa bir fıkıh bilgisine sahip olunduktan sonra sarf ilmine başlar. Sırasıyla *Emsile*, *Bina* ve *İzzî* gibi kitaplar okunup ezberlenir. Bunları okuduktan sonra da Nahiv ilminin küçük risâle ve kitapları olan *Avâmil-i Curcânî* veya *Avamil-i Birgivî*'den başlanır. Sırasıyla, *Zurûf*, *Terkîp*, *Sadullah-i Sağîr*, *Şerhu'l-Muğnî* adındaki kitaplar okutulur ve *Muğnî* metni de ezberlenir. Daha sonra azda olsa sarf felsefesini içeren Taftazânî'nin *İzzî* metnine yazdığı *Tedricü'l-Edânî* adındaki şerhi okutulur. Genelde bu sarf kitabı bittikten sonra Nahiv ilmiyle ilgili İbn Hişâm'ın *el-İ'rab 'an Kavâidi'l-İ'râb* adındaki metin kitabının şerhi olan *Hallul-me'âkid*'ı okuyup *el-İ'rab 'an Kavâidu'l-İ'râb* da hıfz edilir. Bundan sonra bazı medreselerde *Şerhu'l-Katr*, bazılarında ise *Hadaikü'l-Dekaik* adlı kitap okutulur. Bunu da bazı medreselerde “el-İzhâr”ın şerhi olan “Netâicu'l-Efkâr” adlı eser ve onu da İbn-i Malik'in Elfiye'sinin şerhi olan *el-Behcetü'l-Merdiye* (es-Suyutî) kitabı takip edilerek son olarak Elfiye ezberlenir.

Bundan sonra medrese öğrencisi için yeni bir merhale olan “taliplik” dönemi başlar. Bu da, İbn Hacıb'in *el-Kafiye* metninin şerhi olan *el-Fevâidu'd-Dıyâiyye* (Molla Camî) adlı nahiv felsefesi yapan kitabı okumakla olur. Her öğrenci Elfiye ve Kafiye'den birini veya her ikisini ezberler. Daha sonra bu talipler mantık ilminin başlangıç derslerini, *İsagucî* metnine yazılmış *Muğni't-tullab* veya *Muhyiddin*'den ders alarak *İsagucî*'yi de ezberleyerek medrese eğitimine devam ederler. Bu kitaplardan sonra Molla Fenarî tarafından yazılmış Fenarî şerhi ve hâşiyesi *Kavl-i Ahmed* birlikte okunur. Daha sonra talipler, münazara ilminde *Gelenbevî* ve *Velediye* adlı eserleri okur; bunu da Vaz' ilminde *Risâletü'l-Vaz*'ı ve hâşiyesini okuyarak takip ederler. Bundan sonra Beyan ilmine ait *Hüssam*, hâşiyesi *Hasan el-Zibarî* ve *el-Ferîde* okunur. Bunu takiben sıra yine nahiv ilminin felsefesi olan Molla Camî'nin hâşiyesi olan *Abdulğafûr el-Lârî* ile onun hâşiyesi olan *Abdulahkim* (*Seylekutî*) adlı kitaplar takip eder.

Astronomi ilmine ait *el-Mulahhas fi'l-Hey'e* (Çağmîni) adındaki kitabı okuyanlar hâşiyesi olan Ali Kuşçu'dan da istifade ederler. Daha sonra yine Mantık ilminde *Şerhu's-Şemsîyye* adındaki kitap okunur.

Belağat ilmiyle ilgili Taftazanî tarafından el-Kazvîni'nin, *Telhîsu'l-Miftah*'ına yazılan *Muhtasaru'l-Meânî* adındaki meşhur şerhi okunur.

Daha sonra kelimine geçilir, Taftazanî tarafından Nesefî'nin akaidine yazdığı *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefî* adındaki kitap okunurken, Taftazanî'nin *Şerhu'l-Makasid*'i ile Seyyid Şerif el-Curcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ından da faydalanılır.

Kelam ilminden sonra Usulü fıkıh ilmi üzerine yazılmış olan İbn-i Subkî'nin yazdığı *Cem'u'l-Cevâmî* adındaki metnine Celaluddin el-Mahallî'nin kaleme aldığı *el-Bedru't-tâli' fi-halli Cem'i'l-Cevâm* adlı şerhi okunur.

Bu şekilde sıra kitapları tamamlandıktan sonra, genelde hemen talibe "İcaze" verilir, bazen de söz konusu kişi belli bir müddet tedrisat görevini yaptıktan sonra "İcaze" alır.

Yukarıda geçtiği üzere medresede okuyan talebeler için iki dönem geçmektedir. Birinci dönem ilk, orta ve liseye tekabül eden "fakihlik" dönemidir. Bu da ilk medreseye başlamasıyla *Netâicu'l-Efkâr* veya *el-Behcetü'l-Merdiye*'yi okuyup bitirmekle sona erer. İkinci merhale ise *Molla Cami* adlı eserle başlar. Bu da yüksek öğrenime tekabül eden "taliplik" dönemidir. Böylece medrese eğitimindeki tertip ve düzen eski ilk, orta ve yüksek öğrenime tekabül eden bir eğitim şekline uygun düşmektedir. Ancak medrese müessesinde çok eskiden tesis edilen düzenin değişime kapalı olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte az da olsa diğer bazı kitapların da alternatif olarak kabul edildiği gözlenmektedir.

2- Ezher'in Tarihi

el-Ezher Üniversitesi, Fatimî halifesi olan el-Muizz li-dinillah tarafından (m. 971- h. 359) temeli atılmış ve m. 973 (h. 361) yılında cami olarak tamamlanarak ibadete açılmıştır. Yapımındaki asıl gaye Şia mezhebini yaymaktır. Bir müddet sadece ibadete açık bir şekilde devam ederken, daha sonra ilim öğretimi ve öğreniminde bir merkez şeklinde görev yapmıştır. Ezher şeklinde isim almasının sebebi Fatimi mezhebe müntesip insanların kendilerini Fatima Zehra'ya bağlı görmesi ve bundan dolayı yaptıkları mabedin de onu temsil etmesini istemeleridir. 378'de Vezir Yakub b. Kils, Halife'ye o güne kadar ibadet yeri olarak bilinen caminin ilim tedrisatı için bir merkez olmasını istemiş ve bu doğrultuda adımlar atılarak ilmi araştırmalar yeri olarak kullanılmaya başlanmış ve günümüze kadar da böyle gelmiştir.

el-Ezher Üniversitesinde yer alan fakülteler şunlardır:

- İlahiyat (Üsulu'd-Dîn) Fakültesi
- İslâm Şeriatı Fakültesi
- Şeriat ve Hukuk Fakültesi
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi
- İslâm ve Arap Araştırmaları Fakültesi
- İslâm'a Çağrı Fakültesi
- Tıp Fakültesi
- Diş Hekimliği Fakültesi
- Eczacılık Fakültesi
- Mühendislik Fakültesi
- Dil ve Çeviribilim Fakültesi
- Bilimler Fakültesi
- İşletme Fakültesi
- Ziraat Fakültesi
- Eğitim Fakültesi
- Kadınlar İçin İslâm ve Arap Araştırmaları Fakültesi
- Kadınlar İçin Edebiyat Fakültesi
- Kadınlar İçin Tıp Fakültesi
- Kadınlar İçin Diş hekimliği Fakültesi
- Kadınlar İçin Eczacılık Fakültesi
- Kadınlar İçin Mühendislik Fakültesi

İlk olarak medrese şeklinde kurulan ve daha sonra asırlara göre kendini değişime tabi tutan Ezher Üniversitesi, şimdilerde yirmiden fazla fakülteyle eğitim ve öğretime devam etmektedir. Bu üniversiteyi iki ana eksene ayırabiliriz.

Birincisi dini ilimlerin kendileri veya onların aleti durumunda olan alet ilimlerini barındıran ilk altı tane fakültesi olup bütün İslâmî ilimlerin eğitimini vermektedir. Bura da her fakülte bir branşı kapsayarak öğrencilerini farklı açılarda uzmanlaştırmaktadır. Dolayısıyla Ezher başka üniversitelerde bölüm veya anabilim dalı olarak görev yapan ilmi ayrışmaların yerine fakülteler kurmuştur. Örneğin ülkemizde İlahiyat fakültelerinde anabilim dalı veya bölüm olarak fıkıh, kelim, hadis v.b. alanlar varken, Ezher'de bu alanlar fakülte şeklinde eğitim vermektedir.

a- Ezher'in Programı

Yukarıda zikredilen her fakültenin kendine ait bir müfredat programı vardır. Özellikle dil ve İslâmi ilimleri ana müfredatı olan ilk altı fakülte oluşturmaktadırlar. Bu fakülteler programlarını branşlaşma yönünde hazırlamaktadırlar.

b- Ezher'in Medreseye Karşılık Eğitim Veren Fakülteleri

- İlahiyat (Uşulu'd-Dîn) Fakültesi
- İslâm Şeriatı Fakültesi
- Şeriat ve Hukuk Fakültesi
- Arap Dil ve Edebiyatı Fakültesi
- İslâm İlimler Araştırmaları Fakültesi
- İslâm'a Çağrı Fakültesi

Sonuç olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde gayr-ı resmi faaliyet gösteren medreseler çoğunlukla hasbi bir yapılanmaya sahiptir. Yılların ihmalini taşıyan bu müesseseler, günümüzde devlet desteğiyle İslâm dünyasının farklı coğrafyalarından öğrenci çeken Ezher'le kıyaslanamaz. Bununla beraber, Türkiye'de gayr-ı resmi faaliyet gösteren medreseler, yakın tarihimizde pek çok âlim ve kanaat önderi yetiştirerek önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Kaynakça

Buharî, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu'l-Müsned es-Sahihu'l-Muhtasar*, Dâru Tavki'n-Necat, 1422.

Cahız, Ebu Osman Amr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, Dâru Sa'b, Beyrut 1968.

Çelebi, Ahmed, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (trc. Ali Yardım), Damla Yay., İstanbul 1998.

Zamahşerî, Carullah b. Ömer, *Tefsîrü'l-Keşşâf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.